

fet, II, 233-234, 324-334). Kaderiyye fırkasının doğuşunu hazırlayanlardan biri sayılan Gaylân'ın Emevîler'e karşı siyasî muhalefet mesajları taşıyan bazı mektuplar yazdığı (Watt, s. 104) ve 2000 varak aşan bir risâleler koleksiyonu bıraktığı kaydedilir (İbnü'n-Nedîm, s. 131). Louis Massignon, "Gaylâniyyât" diye adlandırılan bu koleksiyonun Hasan-ı Basrî'ye atfedilen risâlelerle karışmış olabileceğini düşünmektedir (Watt, s. 104). Onun bazı mektupları günümüze kadar gelmiştir (İbn Asâkir, IV, 287). Çoğu tâbiîn nesline mensup olan bu yazarlar risâle formunu teolojik düşüncelerini kolaylıkla anlatabilmek için seçmiştir. Şâfiî'nin fıkıh usulüne dair eseri *er-Risâle* adını taşımaktadır. Daha sonra gelenler de risâle formunu kendi görüşlerini ifade etmek için benimsemişlerdir. Bu alanda ortaya konan pek çok monografi arasında, Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin Selef'in birleştiği inanç ilkelerine dair Demirkapı halkına gönderdiği mektup olan *Risâle ilâ Ehli's-Segri*'i (Kivâmüddin Burslan tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. *DİFM*, sy. 7 [1928], s. 154-176; sy. 8, s. 50-59), İbn Ebû Zeyd'in Mâlikî fıkıhına dair *er-Risâle*'si (nşr. Hâdî Hammû – Muhammed Ebû'l-Ecfân, Beyrut 1406/1986) ve Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*'si (Bulak 1284) örnek olarak zikredilebilir. Mu'tezile düşünürlerinden Ebû Hâşim el-Cübbâ'nın *el-Bağdâdiyyât* ve *el-'Askeriyyât* adlarını taşıyan koleksiyonları risâlelerin gönderildiği kişinin ve ikamet yerinin adından oluşan bir başlık taşır. Kâdî Abdülcebâr'ın *er-Râziyyât* ve *el-Hârizmiyyât*'ı da bu niteliktedir. İbn Teymiyye'nin *Mecmû'atü'r-resâ'ilü'l-kübrâ*'sında (Kahire 1385) genel yapıya ilâveten soru soran kişinin adı, sorunun başlığı ve risâleye daha gerçekçi bir görüntü veren diğer hususlar kaydedilmiştir.

Felsefe alanında risâle türündeki telifler ilk dönemlerden itibaren başlamıştır. İlk İslâm filozofu Ya'kûb b. İshak el-Kindî, sisteminin en önemli yönlerini *Resâ'ilü'l-Kindî el-felsefiyye* adlı eserinde ortaya koymuş (nşr. M. A. Ebû Rîde, I-II, Kahire 1950-1953), Ebû Bekir er-Râzî de risâle türünü kendi düşüncelerini ifade aracı olarak kullanmıştır. III. (IX.) yüzyılda risâle, diğer alanlarda olduğu gibi felsefe alanında da monografi yazarlarınca seçilen bir telif şekli haline gelmiştir. Zaman zaman risâle yerine "makale" kelimesi kullanılmıştır. Nitekim İbn Sînâ'nın *Risâletü'l-kuve'l-insâniyye* ve *idrâkihâ* adlı eseri *Maqâle fi'l-kuve'l-insâniyye* adıyla da bilinir. Tıp, matematik, eczacılık vb. alan-

larda yüzlerce bilimsel eserin telifinde bu yapı seçilmiştir. *Resâ'ilü'l-İhvânî's-şafâ* en önemli risâle tarzı olan monografi koleksiyonlarından birini teşkil eder. Endülüslü filozof İbn Bâcce'nin felsefî eserlerinin çoğu risâle şeklindedir (*Resâ'ilü'l-İbn Bâcce*, nşr. Mâcid Fahrî, Beyrut 1968). Makale adıyla da pek çok incelemesi bulunan İbn Rüşd'ün (*Eİ²* [İng.], VIII, 534) Aristonun eserlerine yazdığı kısa yorumlar *Resâ'ilü'l-İbn Rüşd* adını taşımaktadır (Haydarâbâd 1947). Bazı monografik risâleleri oldukça hacimlidir. Meselâ İbn Ebû Zeyd'in Mâlikî fıkıhına dair *er-Risâle*'si, Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin *Risâletü's-şadağa ve's-şadîk*'i (İstanbul 1301) hayli uzundur. Halife Me'mûn döneminde iki dost olan müslüman Abdullah b. İsmâil el-Hâşimî ile hristiyan Abdülmesîh b. İshak el-Kindî'nin birbirlerini kendi dinlerine davet eden risâleleri 270 ve 233 sayfadan oluşmaktadır.

Risâle, geleneksel edebî kategorilerden herhangi birine dahil edilip isimlendirme imkânı bulunmayan çalışmalar için de genel başlık vazifesi görmüştür. İbn Fadlân'ın *Rihle'sinin* asıl adı *Risâletü'l-İbn Faḍlân*'dır. İbn Tufeyl'in günümüzde bir hikâye, bir roman gibi görülen *Hay b. Yakẓân*'ının tam adı *Risâletü Hay b. Yakẓân*'dır. Ayrıca risâle ile makâmeyi, makale ile makâmeyi birbirinin yerine kullanan müellifler de olmuştur. İbn Hamdûn, *et-Tezkire*'sinde Bedüzzamân el-Hemedânî'nin *Maqâmât*'ına resâil adını vermiş, Kâtib Çelebi de Süyûtî'nin bazı makâmelerini risâle olarak nitelemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Kâmus Tercümesi, III, 224; Taberî, *Târîh* (de Goeje), I, 1180-1181, 1284-1288, 1634-1636, 1770; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 131; Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Uşûli'l-ḥamse* (nşr. Abdülkerîm Osman), Kahire 1967, s. 21-23; İbn Asâkir, *Târîhu'l-Dimaşk* (Şihâbî), IV, 287; İbn Halikân, *Vefeyât*, III, 230; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, Kahire, ts. (el-Müessesetü'l-Misriyyetü'l-âmme), II, 192-339; Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 476; Muhammed Kürd Ali, *Resâ'ilü'l-bülegâ*, Kahire 1913, s. 120-131, 164-175, 217-230; Şevkî Dayf, *el-Fen ve mezâhibüh fi'n-neşri'l-'Arabî*, Kahire 1960, s. 106, 114; Hüseyin Nassâr, *Neşetü'l-kitâbetü'l-fenniyye*, Kahire 1966, tür.yer.; Ch. Pellat, *The Life and Works of Jāhiz* (trc. D. M. Hawke), London 1967, s. 14-26; Tâhâ Hüseyin, *Min târihi'l-edebi'l-'Arabî*, Beyrut 1971, II, 444-447; Ahmed Zekî Safvet, *Cemheretü resâ'ilü'l-'Arab fi 'uşûri'l-'Arabîyyeti'l-zâhire*, Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-ilmîyye), I-IV, tür.yer.; Zekî Mübarek, *en-Nesrû'l-fennî fi'l-karnî'r-râbi*, Kahire 1352/1934, I, 105-112; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 104; Mustafa ez-Zebbâh, *Fünûnün-neşri'l-edebî bi'l-Endelüs fi zillü'l-Murâbiṭin*, Beyrut-Dârülbeyzâ 1987, tür.yer.; A. Arazi – H. Ben Shamma, "Risâla", *Eİ²* (İng.), VIII, 532-539.



RAHMÎ ER

□ FARS EDEBİYATI. Risâlenin tarihi İran'da İslâm öncesi dönemlere kadar uzanır. İbnü'n-Nedîm *el-Fihrist*'inde Maniheizm'e dair yetmiş beş risâleden bahseder. Şehir coğrafyasıyla ilgili *Risâle-i Şetris-tânâ-yi İrân*, *Risâle-i Mâdigân Çet-reng*, *Çetrengnâme*, *Şatrancnâme*, *Risâle-i Genc-i Şâyegân*, *Risâle-i Pend-nâme-i Büzürgmîhr Buhtekân*, *Risâle-i Enderj-i Hüsrev Guvâtân* bunlardan birkaçıdır.

İslâmî devirde risâle yazımına önem verilmiş ve çeşitli alanlarda binlerce risâle kaleme alınmıştır. Kelâm sahasındaki risâleler arasında İbn Sînâ'nın *Mi'râcnâme*'si, Nâsır-ı Hüsrev'in *Güşâyîş ü Rehâyîş*'i Ömer Hayyâm'ın *Risâle der 'İlm-i Külliyyât*, *Risâle fi'l-vücûd ve Silsile-i Ter-tib*'i (*Risâle fi Külliyyâtü'l-vücûd*), Şehâbeddin Sühreverdî el-Maktûl'un *Şafir-i Sî-murg* ve Mûnisü'l-uşşâk'ı, Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî'nin *Risâle-i Ma'ârif*i, Necmeddin-i Dâye'nin *Risâle-i 'Işk u 'Akl*'i, Nasîrüddîn-i Tûsî'nin *Risâle-i Âğâz u Encâm*'i, Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Risâle-i 'Akl u 'Aşk*'i ve Reşîdüddin Fazlul-lah-ı Hemedânî'nin kelâmin yanı sıra diğer dinî ve tasavvufî içerikli risâleleri sayılabilir. Bunlara İbn Sînâ, Fahreddin er-Râzî, Nasîrüddîn-i Tûsî, Efdalüddîn-i Kâşânî, Kutbüddin er-Râzî'nin çalışmaları başta olmak üzere İslâm felsefesi alanında yazılan çok sayıda risâleyi de eklemek gerekir. Şii dünyasında fikhî konularla ilgili olarak yazılan birçok risâle yanında merci-i taklîd seviyesindeki âlimler de bu özelliklerini "risâle-i ahkâm, risâle-i ameli" denilen ve fikhin ana konularını özet halinde içeren birer fetva kitabı neşrederek ilân ederler.

Tasavvufî alanda yazılan risâleler de oldukça kabark bir yekün tutar. Bunlar arasında Hâce Abdullah-ı Ensârî'nin *Risâle-i Mufaşşala ber Fuşûl-i Çihl ü Dû der Taşavvuf*, *Şad Meydân*, *Kenzü's-sâlikîn*, *Maḥabbetnâme* ve *Vâridât*'ı, Ahmed el-Gazzâlî'nin *Risâletü'l-'aşkıyye*'si, Efdalüddîn-i Kâşânî'nin *Muşannefât-ı Efdalüddîn Muhammed Merâki-i Kâşânî* adıyla toplu olarak basılan risâleleri, Fahreddin-i Irâkî'nin *Lema'ât*'i, Nasîrüddîn-i Tûsî'nin tasavvufî sülûkten bahseden *Risâle-i Evşâfû'l-eşrâf*'i, Alâüddeve-i Simnânî'nin *Muşannefât* adıyla bir arada basılan risâleleri, Seyyid Ali Hemedânî'nin *Risâle-i Menâmiyye*, *Fütüvvetnâme*, *Âdâb-i Sofre* gibi eserleri sayılabilir. Bunların yanında Hâce Muhammed Pârsâ, Sâ-yinüddin Türke, Ni'metullah-ı Velî, Abdurrahman-ı Câmî gibi edip ve şairlerin tasav-

vufila ilgili birçok risâlesi vardır. Hâce Muhammed Dihdâr-ı Şîrâzî'nin *Risâle-i İştîlâhât-ı Şûfiyân*'ını da burada zikretmek gerekir.

Nasîrüddîn-i Tûsî'nin *Şerh-i Feth-i Bağ-dâd be Dest-i Hülâgû'su*, Atâ Melik el-Cüveynî'nin *Tesliyetü'l-ihvân*'ı, yazarı bilinmeyen, Feridun Nafiz Uzluk tarafından tıpkıbasımı yapılan (Ankara 1952) *Risâle-i Târîh-i Âl-i Selcûk*, Mecdülmülk Hâc Muhammed Hân-i Sinekî'nin Kaçar Hükûmdarı Nâsîrüddin Şah'ın saltanatından bahsettiği *Risâle-i Mecdîyye'si* (*Keşfü'l-garâ'ib*) tarih sahasında telif edilmiş risâlelerden bazılarıdır.

Şeyh Ali Hazin'in *Risâle-i Feresnâme'si*, Şeyh Muhammed b. Ebû Tâlib Zâhidî-i Gîlânî'nin *Risâle-i Havâssü'l-hayevân*'ı, İbn Sînâ'nın *Risâle-i Nabz*'ı, Şerefeddin Bâfki'nin *Risâle der Hıfz-ı Şihha'sı*, Alâeddin Sebzevârî'nin *Risâle der Mu'âlecet-i Beden*'i, Mesîhüddin Gîlânî'nin *Risâle der Teşrîh-i Beden*'i veterinerlik ve tıp alanında yazılan çok sayıda risâle arasında yer alır. Ali Kuşçu'nun *Risâle fi'l-hey'e ve Risâle fi'l-hisâb*'ı, Mîrim Çelebi'nin *Risâle der Rub'î Müceyyeb*'i, Gıyâseddin Kâşî'nin *Risâle der Şerh-i Âlât-ı Raşad*'ı, Ebû Cafer Muhammed b. Eyyûb Taberî'nin *Risâle-i İstihrac ve Risâle-i Şeş Fasl*'ı, Nasîrüddîn-i Tûsî'nin *Risâle der Hisâb*'ı ve *Risâle-i Bîst Bâb der Ma'rifet-i Usturlâb*'ı, Kutbüddîn-i Şîrâzî'nin *İhtiyârât-ı Muzafferî'si*, Yûsuf b. Ömer es-Sââtî'nin Yavuz Sultan Selim adına kaleme aldığı *Risâle-i İhtilâcât*'ı astronomi ve matematik dalında yazılmış risâlelerden bazılarıdır.

Biyografik risâleler arasında Ferîdûn-i Sipehsâlâr'ın *Risâle der Ahvâl ü Zindegânî-i Mevlânâ Celâleddin Muhammed-i Belhî'si*, edebî risâleler arasında Hâcû-yi Kirmânî'nin *Münâzara-i Şems ü Sehab*'ı, muamma konusunda Abdurrahman-ı Câmî'nin *Risâle-i Şağîr der Mu'ammâ'sı*, inşâ alanında Hasan b. Abdülmû'min-i Hû'nin *Qavâ'idü'r-resâ'il ve ferâ'idü'l-fezâ'il*'i, siyasette Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Naşihatü'l-mülûk*'ü, tefsirde Molla Sadrâ'nın *Mefâtihu'l-gayb* adı altında toplu olarak basılan risâleleri, sosyal konularda Ubeyd-i Zâkânî'nin *Ahlâku'l-eşrâf*, *Rişnâme*, *Şad Pend* ve *Risâle-i Dilgûşâ* gibi risâleleri örnek olarak gösterilebilir.

Gazneliler döneminde yazılan risâlelerde kısa ve sade cümleler kurulmasına önem verilmiş, ancak Selçuklular'dan itibaren Farsça'ya giren Arapça kelimelerin sayısı hızla artmaya başlamıştır. Bunda İslâmî bilimler, felsefe, mantık, tarih ve edebiyatla ilgili terminolojinin büyük tesiri ol-

muştur. Secili ve sanatlı nesirle yazılan ve soyut kavramlarla doldurulan risâleler ancak eğitim derecesi yüksek sınıfa mensup insanlara hitap ediyordu.

Safevîler ve Kaçarlar devrinde Şîa âlimleri dinin esaslarına, fıkha ve hadise dair risâleleri Kur'an ve Sünnet'in dili olması sebebiyle Arapça kaleme alıyor ve dönemin modası kabul edilen tumturaklı, edebî sanatlarla dolu bir üslûp kullanıyorlardı. Nitekim Muhammed Bâkır el-Meclisî, Feyz-i Kâşânî, Ahsâî gibi âlimler risâlelerini Arapça kaleme almıştır. Ancak Şîi akidesinin halk arasında yaygınlaşp kökleşmesi amaçlandığından Meclisî ve Hey'etî'den sonra Şîa akideleri, fıkıh ve hadis ile ilgili risâleler Farsça kaleme alınmaya başlanmış ve bunun olumlu sonuçları kendini göstermiştir. Öte yandan dinî içerikli risâleler Kaçarlar devrinde İran dışında, özellikle Necef ve Kerbelâ'da telif edilirken daha sonra İran'da yazılmıştır. Farsça kaleme alınan bu risâlelerde Arapça'nın etkisi bulunsu da eski inşâ ve edebî sanatlarla süslenmiş üslûp terkedilerek halkın kolay anlayabileceği metinlerin yazılması tercih edilmiştir. Feth Ali Şah döneminden itibaren risâlelerin dil ve üslûbundaki bu değişim nesirde yenileşmeye yardımcı olmuştur. Çoğu soru-cevap tarzında düzenlenen bu risâlelerde Şîilik, fıkıh ve hadisin yanı sıra Sünnilik, Bâbilik, Bahâilik, Şeyhîlik ve Hristiyanlığın reddi konuları işlenmiştir. Kaçarlar devrinde yazılan önemli risâleleri arasında, Feth Ali Şah'ın yenilikçi vezirlerinden Kâimmakâm-ı Ferâhânî'nin 1803'te başlayan ve yıllarca süren İran-Rus savaşları dolayısıyla cihad bilincini uyandırmak için kaleme aldığı, *Cihâdiyye-i Kebîr* adıyla bilinen *Risâle-i Ahkâmü'l-cihâd ve Esbâbü'r-reşâd* ile bunun özeti olan *Risâle-i Cihâdiyye-i Şağîr* sayılabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ethé, *Târîh-i Edebiyyât*, tür.yer.; Nefîsî, *Târîh-i Nazm u Neşr*, I-II, tür.yer.; Rypka, *HIL*, s. 462, 464, 465, 466, 467, ayrıca bk. tür.yer.; Bahâr, *Sebkşinâsî*, Tahran 1349 hş./1970, I-III, tür.yer.; Yahyâ Âryanpûr, *Ez Şabâ tâ Nîmâ*, Tahran 1350 hş./1971, I-II, tür.yer.; Rızâzâde-i Şafak, *Târîh-i Edebiyyât-ı İran*, Şîraz 1352 hş./1973, tür.yer.; Zebîhullah Safâ, *Muhtaşarî der Târîh-i Tahavvül-i Nazm u Neşr-i Pârsî*, Tahran 1353 hş./1974, tür.yer.; Muhammed İstîlâmî, *Berrest-yi Edebiyyât-ı İmrûz-i İran*, Tahran 2535 şş./1976; a.e.: *Bugünkü İran Edebiyatı Hakkında Bir İnceleme* (trc. Mehmet Kanar), Ankara 1981, tür.yer.; Muhammed Emîn Riyâhî, *Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı* (trc. Mehmet Kanar), İstanbul 1995, tür.yer.; Dihhudâ, *Luğatnâme* (Muîn), VII, 10585; Munibur Rahman, "Risâla; 2. In Persian", *El²* (İng.), VIII, 539-544; Hamîde-i Hüccetî, "Risâle", *Ferhengnâme-i Edebi-i Fârsî* (nşr.

Hasan Enûşe), Tahran 1376 hş., II, 630-634; Mehmet Kanar, "İran (Modern İran Edebiyatı)", *DİA*, XXII, 424-427.



MEHMET KANAR

□ TÜRK EDEBİYATI. Sözlüklerde "bir konuya, bir ilme ve fenne dair muhtasar eser" diye tanımlanan risâleyi Kâtib Çelebi, "bir meseleyi özetle ele alıp inceleyen ve o konudaki neticeyi ortaya koyan kısa metin" şeklinde tarif eder (*Keşfü'z-zunûn*, I, 840). Kelime Türkçe'de belirli aralıklarla yayımlanan gazete ve dergi mânasına da (risâle-i mevkûte) kullanılmıştır. XX. yüzyıl başlarında İstanbul'da aylık olarak neşredilen *Risâle-i Fenn-i Baytarî*, *Risâle-i Mevkûte-i Bahriyye*, *Risâle-i Mevkûte-i Harbiyye* gibi dergiler yanında on beş günde bir çıkan *Risâle-i Mûsikîyye* adlı bir mecmua da yayımlanıyordu. Osmanlılar'da hacmi küçük ilmi eserlerin yaygın bir şekilde risâle olarak adlandırıldığı görülmekte, bu durum kütüphane kataloglarında rağbet gören bir uygulama olarak günümüzde de sürmektedir. Buna karşılık "sürelî yayın" anlamı zamanla ortadan kalkmıştır. Müelliflerin genellikle bir tek meseleye dair düşüncelerini ifade etmek için "risâle-i mahsûsa" adı verilen çalışmalar kaleme aldıkları bilinmektedir. Ancak zamanla birden fazla konuya yer veren daha hacimli risâleler de ortaya çıkmıştır. Osmanlı kültüründe ilk dönemlerden başlayarak çeşitli konularda kaleme alınmış bu türdeki eserlerden çok zengin bir birikim oluşmuştur (bu çalışmalarla ilgili bir liste için bk. a.g.e., I, 840-910; *İzâhu'l-meknûn*, II, 432-439; Osmanlı müelliflerinin risâleye verdikleri önem ve kaleme aldıkları eserlerin çokluğu hakkında, Ahmed Remzi Dede tarafından hazırlanarak Burmalı Mehmed Tâhir Bey'in *Osmanlı Müellifleri*'ne ilâve edilmiş bulunan "Miftâhu'l-kütüb" kısmındaki liste de yeterli bir fikir vermektedir; III, 61-69).

Yazma eser kütüphanelerinin en zengin bölümlerinden birini risâleler ve bunların bir araya getirilmeleriyle oluşturulan mecmûatü'r-resâiller teşkil etmektedir. Ancak tanınmış kişilere ait olanların dışındaki risâlelerin birçoğunun henüz bütünüyle literatüre girmediğini söylemek mümkündür. Kataloglarda bir tek kitap gibi gösterilen bazı çalışmaların aslında çeşitli risâlelerden meydana geldiği ve sadece ilk risâlenin adına bakılarak kayda geçirildiği bilinmektedir. Vakıf kütüphanelerinin katalogları sayılabilecek kitap listeleri ve defterlerinde risâleler hakkındaki ilk bilgiye, Kanûnî Sultan Süleyman devrinde 959 (1552) yılında hazırlandığı anlaşılan "Def-